

Британски визии за Балканите през осемнадесети и деветнадесети век

Людмила Йорданова Дичева

British Visions of the Balkans in the Eighteenth and Nineteenth Centuries: The first goal of this paper is to trace British perceptions of Bulgaria and the Balkans in British journals and travel writing from the 18th until the 19th century. The second is to show how British imperial concerns were explained through Balkan travel writing which often influenced Great Power decision making during the above mentioned period.

Key words: perception, imperial concern, travel writing, the Balkans, Bulgaria

"Historia est magistra vitae"
Цицерон

ВЪВЕДЕНИЕ

Целта на този доклад е да напомни на съвременния читател и гражданин защо въпреки положителните промени на Балканите през последното десетилетие на двадесет и първи век, не без категоричните препоръки на ЕС, постигнатото не е достатъчно в очите на много от европейските граждани на съюза. Въпреки добрите намерения към новоприсъединилите се страни-членки, съществува усещането, че той не отваря с готовност структурните си фондове за по-малко развитите региони и се стреми да защити политическото и икономическо статукво в лицето на по-старите страни-членки (Въпросът с Шенген и отварянето на пазара на труда). Връзката между този кратък увод и основния текст на доклада, за съжаление, се крие в миналото на европейския континент и на Балканите. Нашето минало изобилства от примери на несправедливост към Балканите, особено в полето на международните отношения. Предразсъдъците на политици, дипломати, общественици, пътешественици и хора на перото са в основата на не дотам благоприятното отношение и липсата на доверие към Балканите, както през 18 и 19 век, така и днес. Без съмнение модерна Европа е повлияна от негативните стереотипи за Балканите или Югоизточна Европа - един в днешно време по-приемлив етикет, елиминиращ частично негативните атитуди към региона.

Като велика сила през 18 и 19 век Великобритания съвсем естествено влияе и определя политическите и обществени нагласи в Европа и света към балканските народи за визирания период. Британските визии за Балканите се градят както на основата на преките впечатления от региона, така и на външнополитическите цели, които си поставя Британската империя. Доктрината 'баланс на силите' е водеща в британската външна политика до края на 19 век. Нито една велика сила не трябва да застрашава целостта на империята. Пакс Британика бе поставен на изпитание през деветнадесети век от една страна заради национално-освободителните движения на Балканите, подхранвани от имперските амбиции на новоутвърдените империи в Европа и Америка и от друга - слабостта на Османската империя да се реформира, следвайки европейския цивилизационен натиск в своите европейски провинции.

Своите разсъждения и изводи основавам на статии, публикувани в британските списания от периода (Foreign Quarterly Review, vol XV, January, 1835; Frasers Magazine, Vol. XLVII, December, 1853; Edinburgh Review, vol. XCIX, 1854; Edinburgh Review, vol. XI, July, 1808; The Contemporary Review, Vol. 37, February, 1880), както и на описания на балканите в пътеписите на Хенри Блаунт (публикувани в Лондон през (1634), Джон Морит от Роукби (1796, A Grand Tour Letters and Journeys 1794-96 John B.S. Morrith of Rokeyby), Робърт Уолш (Narrative of A Journey From Constantinople To England (1838), Мюър Макензи и Аделин Ърби (Travels in the Slavonic Provinces of

Turkey-in-Europe with a preface by W. Gladstone, London: Daldy, Isbister and Co, 1877) и други.

Британската визия за Балканите преминава през три периода:

1. 1600-1820. През този дълъг период Балканите са част от Турция –в Европа, а балканските народи не показват с нищо, че заслужават правото си на свобода и независимост.

2. 1820 – 1876. Борбите за независимост на полуострова, очертаващи поцивилизованите балканци от нецивилизованите.

3. 1876-1913 Новата визия за Балканите, според която те са обречени на балканизация. Последният период е бегло засегнат в доклада, макар че е изключително богат на външнополитически визии за балканите.

Защо през първия период балканските народи не привличат интереса на Великобритания?

Обяснението е тривиално – през този период Великобритания е вглъбена в себе си, решава своите собствени проблеми – преживява своята Протестантска революция, в резултат на която за първи път в Европа кралят на една държава бива обезглавен в името на английската република. След провала на републиката Великобритания осъществява най-мощния си политически проект – конституционната монархия и разширяването на I-та Британска империя на запад - към Северна Америка и на изток - към Индия, бъдещата перла в короната на Британската империя. За търговската си дейност в Османската империя Великобритания разчита на Компания Левант или Турция, както бива наричана. И разбира се, първият допир с балканските провинции на Османската империя се осъществява посредством тази компания, което не означава, че липсват сведения за тях от случайни пътешественици и изследователи, изследващи стратегическите възможности в европейската част на Османската империя. Журналът *Edinburgh Review* от 1808 година прави своя въвеждащ коментар относно публикуваните вече „Пътувания в Турция“ на Томас Макгил, като не пропуска да отбележи лошото качество на пътеписа и ненадеждно поднесената от господин търговеца Макгил информация относно живота и ‘състоянието на нещата в страната на турците’. Критиката за този пътепис е написана от великия шотландски писател Тобайъс Смолет, който съвсем подробно анализира текста на Макгил и чрез критичните си бележки попълва неточната информация или поправя направените от него логически и фактологични грешки. Зад привидно одобряващия разказ на Макгил пред нас се разкрива картината на град Смирна, днешен Измир. В Смирна той остава достатъчно дълго, за да добие по-подробна представа относно населението на града и характера на неговите граждани. Оказва се, че там живеят 70 000 турци, 30 000 гърци и около 50 000 арменци, евреи и франки. Макгил описва обществото в Смирна като ‘*напомнящо европейски град, където турчин се появява само случайно*’. Друга е обаче картината в покрайнините на града. Въпреки туркофилските си нагласи, Макгил все пак признава, че ‘*покрайнините са по-ориенталски, защото там християнин не може да премине без да бъде унижен и където местните (разбирай турците) от време навреме стрелят по него с мускетите си, като че ли минаващият е куче или мишена и по-скоро изпитват удоволствие да убият или ранят в рамото нещастния невръник. По същия начин, когато християни отиват на реката да ловят риба, без да са добре въоръжени, местните ги оставят да напълнят лодките си и после най-безцеремонно ги нападат, за да ограбят плодовете на техния труд и да поубият няколко от компанията. Ако рибарите са добре въоръжени, тези последователи на пророка не си разрешават волности, а поздравяват учтиво със ‘Salam’ или други любезности.*’ * Като изключим това описание на Смирна, пътеписът на Макгил изобилства от неточности и измислици и Тобайъс Смолет съвсем резонно насочва

вниманието на своите читатели към тази изключителна недоброръчност на автора. Но такава е Великобритания през 18 век! Там пътеписите са на мода. Не всички от тях са качествени, но все пак информират и оформят общественото мнение за страни и народи, които остават недостъпни за обикновения гражданин. Като истински британски аристократ, приятел на Уолтър Скот, друг пътешественик - Джон Морит, се опитва да придаде романтика на това, което вижда в Гърция по време на своето пътуване, озаглавено от него Grand Tour. И разбира се, рисува една нереална Гърция в рамките на Османската империя. Подобно на него и Робърт Уолш вижда българските земи в романтична светлина. Така Балканите са описани като непознати, идилични, свързани с древната история на света, а господарите в Османската империя - като носители на всички основни добродетели, характеризиращи една раса от господари. Цитирам Джон Морит:

„Започнах да мисля, че джентълмени има във всички нации. Тези Аги живеят много добре. Техните къщи са големи, хубави, добре пригодени за климата тук. Имат много коне, обичат да стрелят.... ....Търсех турците с такова нетърпение, както англичаните при други обстоятелства. Уверявам ви, че турците са много по – почитена раса, та вярвам, че ако някога тази страна би била в ръцете на гърци или руси, то тя едва ли би останала добра за живеене.” *

Гърци и евреи го отвращават, но не и господарите на полуострова. С една дума - най-ранните британски пътешественици, преминали през земите на Османската империя, създават един доста нереален образ на обществата в региона под влияние на предрасъдъците и ценностните системи, които изповядват. Така на балканските народи обикновено са приписвани качества, характерни за по-низшите според британските пътешественици народи. Съвсем естествено техните османски господари са считани за носители на най-висши добродетели и разбира се способност да управляват по-низшите от тях. Тази разлика между управлявани и упавляващи добре личи от един кратък коментар на Морит по повод британския консул в Атина, в чийто дом той намира подслон: *” той е беден и е грък, две обстоятелства, които заедно винаги превръщат човека в мошеник”.* *

Периодът 1820-1876

Когато перифериите на Османската империя под натиска на национално-обединителните движения в Европа започват да търсят своята еманципация, Гърция първа привлича вниманието на Великобритания и Европа с началото на Гръцкото въстание през март 1821. Под натиска на общественото мнение европейските държави, в това число и Великобритания, демонстрират съпричасност към гръцките борци за независимост. Благодарение на навременната намеса на великите сили изходът от конфликта намира своето бързо разрешение. През 1827 г. в Лондон е приета конвенция в подкрепа на независимостта на Гърция. На 20 октомври 1827 г. съвместна британска, френска и руска ескадра под командването на британския вицеадмирал Едуард Кондрингтон навлиза в гръцки води и в четири часовата битка при Наварин, съюзниците разгромяват обединения турско-египетски флот. Следва поредната Руско-турската война от 1828-1829 г., когато Гърция получава самостоятелност, но е задължена да плаща данък на султана. През 1830 г. тя е освободена от данъка и е обявена за независима държава. Одринският мирен договор, подписан на 14 септември 1829 г., бележеш края на войната, потвърждава и разширява автономията на Молдова, Влашко и Сърбия. Така Великобритания и международната общност се превръщат в активни наблюдатели, а в някои случаи и участници на ставащото на Балканите. Пътешественици, военни наблюдатели, дипломати обследват региона, за да информират своите народи и правителства.

Единбургски преглед продължава публикациите на тема 'Дунавските провинции'. През 1853 г., четиридесет години след критичната публикация за пътеписа на Макгил, списанието представя нови автори и коментари за Османската империя, които изцяло защитават британската доктрина за паритет на силите и запазване целостта на Османската империя. Тези автори са Д-р Едуард Мичелсън и Чарлз Уайт. През техния поглед Турция е страна в 'уладък, изцяло управлявана от хора, които дължат величието си на военната си енергия и жесток абсолютизъм, но са притиснати от оковите на религия, неприсъща на една цивилизована нация....И все пак статуквото в Турция ще бъде запазено, дори ако трябва да се жертват цивилизационния прогрес и интересите на християнското население.'*

Коментарите докосват и темата с Източното православие и страха от натиска на Русия върху православните християни в новоосвободените и бъдещите свободни балкански народи.

„Сигурността на политиката на цяла Европа изисква издигане на бариера срещу Русия и това е от огромен интерес за Британската империя тя (Русия) да няма териториална юрисдикция върху Изтока и никакви морски облаги, които да ѝ отворят пътя за Индия.

...Защото да повторим: християнското население на Изтока не желае да смени една подписническа власт с друга..Най-силната характеристика на източните църкви е техният национален дух, който много напомня за духа на нашата собствена църква...”*

Струва си да вметнем и няколко думи за ролята на британските пътешественици като медиатори между това, което описват и метрополията. Тяжна е заслугата не само да запознаят британското общество със състоянието на балканите, но и активно да влияят на официалната външна политика на Великобритания в региона. Случаят с Джорджина Макензи и Аделина Ърби е точно такъв. Интригуващото тук е, че те отразяват в пътеписа си „Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in- Europe” една среща с игумена на Рилския манастир Неофит Рилски - изтъкнат български книжовник и учител, лингвист, автор на първата българска граматика. Когато двете дами обяснили, че причината за слабия интерес на Великобритания към християните славяни е тяхното непознаване, Неофит Рилски казва:

„Жалко е обаче, че толкова велика страна, чиито деца са свободни да пътуват, където пожелаят и да публикуват, каквото желаят, тъннат в такова дълбоко невежество относно християните в страна, където тя е в такива близки отношения с турците.”*

В пътеписите балканските народи са подредени и по заслуги. Водещата роля се пада на гърците, след тях се нареждат сърби, бошняци, хървати. За българите все още няма място в тази 'напреднала' група.

Периодът 1876-1913

За тях се отделя специално място в журнала *Кънтемпъръри Ривю* (1880), който представя британската визия за България и българите. Прави впечатление изключителната симпатия, с която се прави външно-политическия обзор на току-що освободената от турско робство България. Разглежда се проблемът с бягащите от България мюсюлмани, които турското правителство счита за неприятен и досаден проблем. Цитирам:

„Повечето от тези бежанци са от варненските околности. Повечето от тях са избягали от домовете си без изобщо да видят руски войник или да пострадат от българите. Много от тях са участвали в убийства и грабежи на българи и гърци и всички се страхуват от появата на руски войски и от наказания за извършеното през 1876. Перото е безсилно да опише ужасите на това масово изселване. Те умираха от глад, студ, умора и злополуки. Бяха ограбвани от бродещи банди турски войници и в някои случаи изоставяха децата си на пътя. Един руски генерал хвана няколко стотин бежанци само за един ден на пътя между Филипополис и Адрианопол. Общият брой вероятно възлиза на 500 000. За оцелелите се грижат турското правителство и благотворителни организации.”

...Няма разумен човек , който да си помисли, че може да върне тези бежанци в България без сериозна помощ поне за 1 година. Тези бедни семейства са настанени по жп гари или по варненското и бургаско крайбрежие без храна и подслон.... В резултат много от тях умряха, а други се върнаха в Константинопол при още по-ужасни условия. Трябва да се признае заслугата на правителствата и на народа на Румелия и България, че за около 70 000 от тези бежанци бе положена грижа и бяха спасени от глад. Може да се каже , че това е задължение на българските правителства, но истината е, че не е лесно да се грижиш за стотици хиляди бедни и да удовлетвориш техните желания. Правителството на Източна Румелия помоли турската страна за позволение да направи заем с цел подпомагане на бежанците.” *

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение може да потвърдим, че британската визия за България или балканите през 18 и 19 век търпи еволюционни промени, винаги свързани с външнополитическата доктрина за баланс на силите и успешна търговска дейност. Налагащата се опозиция Балкани-Европа, Балкани-Запад, цивилизация-варварство все още не е преодоляна, стои както казва Мария Тодорова „замръзнала” във времето и чака положителни сигнали от „цивилизования” запад.

* Преводът е мой.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Edinburgh Review, vol. XCIX, 1854
- [2] Foreign Quarterly Review, vol. XV, January, 1835
- [3] Frasers Magazine, Vol. XLVII, December, 1853
- [4] Morritt, John B.S. *A Grand Tour Letters and Journeys 1794-96 by John B.S. Morritt of Rokeby*, 1796
- [5] Mackenzie, Urby *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe with a preface by W. Gladstone, London: Daldy, Isbister and Co, 1877*
- [6] The Contemporary Review, Vol.37, February, 1880
- [7] Todorova, M. *The Balkans: From Discovery to Invention* In: Slavic Review, vol.53/Number 2, 1994, pp 453-482

За контакти:

Гл.ас. Людмила Дичева - Соколова, Катедра “Европеистика”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел.: 082-888 811, e-mail: ldicheva@uni-ruse.bg

Докладът е рецензиран.